

Маніторынг гістарычнай палітыкі

(май – ліпень 2022)

Аляксей Ластоўскі

Агляд падрыхтаваны ў межах маніторынга гістарычнай палітыкі, які ажыццяўляецца Інстытутам “Палітычная сфера”

У дадзены перыяд мы бачылі працяг ранейшых тэндэнцый разгортвання гістарычнай палітыкі, але адбыліся важныя змены:

- 1) У выніку ўдзелу ў расійскай агрэсіі супраць Украіны беларускім уладам давялося шукаць нейкія дадатковыя шляхі для пацверджання сваёй легітымнасці, і зноў рэсурсам тут стала гістарычная палітыка;
- 2) Распачаўся новы этап імплементацыі гістарычнай палітыкі, звязаны з практычнай барацьбой з памятнымі месцамі Арміі Краёвай (найперш, пахаваннямі);
- 3) У якасці прыярытэту для пашырэння дзяржаўнай канцэпцыі гістарычнай памяці была абраная сістэма адукацыі, як найбольш падатная дзяржаўнаму рэгуляванню, найбольш заўважным стала ўвядзенне новага курса “Гісторыі беларускай дзяржаўнасці”, які павінны кадзіфіцыраваць дзяржавацэнтральнае разуменне гістарычнага мінулага.

Разгледзім гэтыя з’явы больш падрабязна.

Барацьба з фашызмам выходзіць на міжнародны ўзровень

У мінулых маніторынгах адзначалася, што палітычныя пратэсты 2020 года моцна пахіснулі ўнутраную легітымнасць рэжыму Лукашэнкі, калі з-за выбарчых парушэнняў і відавочных фальсіфікацый распачалася масавая пратэстная мабілізацыя, з якой уладам давялося спраўляцца з дапамогай гвалту. Гэта прывяло да пошукаў новых формулаў грамадзянскай тоеснасці, якая б дазваляла нанова сабраць разам нацыю, на новай ступені лаяльнасці да рэжыму Лукашэнкі. І абраны быў сцэнар менавіта гістарычнай палітыкі, з асновай на праробленую раней працу па прысваенню савецкага міфа Перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне, гэты міф быў яшчэ больш інструменталізаваны для актуальных палітычных патрэбаў. Такім чынам, Лукашэнка і сілавая структура выступілі ў якасці абаронцаў гістарычнай памяці, якія абараняюць подзвіг савецкага народа і ўшаноўваюць трагедыю беларускага народа, фрэйміраваную пад новым канцэптам “генацыду”. Адпаведна, для іх праціўнікаў была адведзеная роля патаемных ці адкрытых прыхільнікаў неанацысцкіх поглядаў, якія змагаюцца супраць беларускіх уладаў менавіта каб усталяваць нацысцкі парадак, а любая крытыка ўладаў ці курса гістарычнай палітыкі адпаведна ўспрымаецца як спроба “фальсіфікаваць” сапраўдную гісторыю з мэтай дыскрэдытацыі сапраўдных барацьбоў з фашызмам. У такой перспектыве змаганне з фашызмам набыло эсэнцыялісцкія рысы, яна ператварылася ў вечную канстанту чалавечай гісторыі, аналаг змагання Добра са Злом. Такім чынам, савецкія войскі і АМАПаўцы становяцца адным цэлым, яны змагаюцца поруч з адным і тым жа адвечным ворагам, які толькі рэінкарніруецца ў розных праявах – эсэсаўцаў, паліцаёў ці хіпстэра з татуіроўкай “Пагоні”.

Пачатак расійскай агрэсіі супраць Украіны прывёў да і да нарастання міжнароднага крызісу легітымнасці беларускай улады, якая і так вельмі моцна пахіснулася ва ўмовах

палітычных рэпрэсій і непрызнання вынікаў прэзідэнцкіх выбараў 2020 года міжнароднай супольнасцю. Але пасля саўдзелу ў агрэсіі Расіі распачалася міжнародная ізаляцыя на ўзроўні, які раней ніколі не сустракаўся ў незалежнай беларускай гісторыі. Узровень санкцый апынуўся беспрэцэдэнтным, хоць апарат дзяржаўнай прапаганды ўсяляк імкнецца мінімалізаваць у сваім адлюстраванні іх уздзеянне на беларускае грамадства і эканоміку.

Разам з тым, беларускай уладай была абраная досыць супярэчлівая пазіцыя ў дачыненні да рэпрэзентацыі сваёй пазіцыі ў расійска-украінскай вайне. З аднаго боку, відавочная падтрымка Расіі і выкарыстанне тэрміналогіі “спецыяльнай вайскавай аперацыі”, з іншага боку, пастаянная апеляцыя да міратворчых памкненняў беларускіх уладаў. У дадзеным выпадку Лукашэнка і дзяржаўныя прапагандысты пастаянна ўжываюць формулу, якая імкнецца развесці “народ” і “уладу” (натуральна, толькі за межамі Беларусі), такім чынам, украінскі народ выступае ў нязменнай сваёй братэрскай якасці, а абвінавачваюцца выключна ўкраінскія ўлады ў тым, што прывялі да “нацыфікацыі” краіны. Пры гэтым ні існаванне ўкраінскай ідэнтычнасці, ні легітымнасці існавання ўкраінскай дзяржаўнасці не ставяцца пад сумнеў, што кардынальна розніцца ад шалёнай расійскай прапаганды ваеннага часу. У гэтым выпадку вельмі дэманстратыўным было віншаванне Лукашэнкам украінскага народа з Днём Незалежнасці 24 жніўня: *“Убежден, что сегодняшние противоречия не смогут разрушить многовековой фундамент искренних добрососедских отношений между народами двух стран. Беларусь и в дальнейшем продолжит выступать за сохранение согласия, развитие дружественных взаимовыгодных контактов на всех уровнях”*¹.

Але паколькі для палітычнай мабілізацыі абавязковы вобраз ворага, то для беларускай дзяржаўнай прапаганды гэтую нішу занялі краіны Захаду, якія ўслед за расійскімі палітаналітыкамі канспіралагічна прадстаўляюцца як “калектыўны Запад”, аб’яднаны сеткай таемных урадаў. І тут мы бачым прагу да эсэнцыялізацыі, Запад таксама прадстаўляецца як адвечная варожая сіла – і супрацьпастаўляецца славянскаму свету (які, праўда, зводзіцца выключна да ўсходнеславянскіх народаў). Адбываецца вельмі падобнае размежаванне, як ва ўнутрыпалітычным полі, беларуская ўлада зноў выступае абаронцай каштоўнасцей Добра, як і калісьці савецкая армія, а заходнія краіны зноў атаясамляюцца з адвечным Злом, які заўжды, ад пачатку пісьмовай гісторыі, імкнуўся толькі падпарадкаваць, каланізаваць і знішчыць усходнеславянскія народы. Гітлераўскі нацызм у такой перспектыве становіцца не адхіленнем, а проста чарговай праявай заходняга каланіялізму, больш за тое, самым чыстым яго праяўленнем. Такім чынам, сучасная гісторыя тлумачыцца як памкненне заходніх краін да аднаўлення нацызму, чаму служаць дзеянні як і ў плане міжнародных стасункаў (вырошчванне нацызму ва Украіне), так і ў плане рэвізіі гістарычнага мінулага.

Фактычна гэта лінія стала дамінантнай у гістарычнай палітыцы беларускіх уладаў у маі-чэрвені 2022 года, калі дзяржаўныя медыі былі перапоўненыя матэрыяламі з абвінавачваннямі “калектыўнага Захаду” ў “перапісванні гісторыі”. У дадзеным выпадку даводзіцца сцвярджаць пра мэтанакіраваную медыя-кампанію.

Асаблівага ажыятажу яна дасягнула ў Дзень Перамогі, які па савецкай завядзёнцы ў Беларусі святкуецца 9 мая. Калі ў 2021 годзе важна было пад гэта святкаванне прывязаць новую ініцыятыву па генацыду беларускага народа, то ўжо ў 2022 годзе пад Дзень Перамогі з’явіліся толькі адзінкавыя матэрыялы, і толькі кіраўніцтва Генеральнай

¹ <https://president.gov.by/ru/events/pozdravlenie-narodu-ukrainy-s-dnem-nezavisimosti>

пракуратуры імкнулася ўсяляк папулярызаваць гэту справу. Але акцэнтны відавочна змясціліся на міжнародную сітуацыю (а з міжнародным прызнаннем генацыда справа так і не пайшла, нават з расійскага боку, што намі і прадказвалася ў папярэдніх выпусках маніторынга).

У дадзеным выпадку найбольш характэрнай была прамова Аляксандра Лукашэнкі на цырымоніі ўскладання вяноў падчас Дня Перамогі. Сама прамова была досыць нестандартна пабудаваная, яе галоўным адрасатам сталі “народы” заходнееўрапейскіх краін (памятаем пра важнае супрацьпастаўленне паміж “народамі” і “злачыннымі ўрадамі”, якое рэтрансліруецца ў беларускай прапагандзе на Захад): “я прежде всего адресую свое послание тем, кто живет в тумане лжи и обмана, кто лишен возможности изучать правдивую историю Второй мировой и Великой Отечественной войны в школах. Там, на чьих улицах все громче раздаются лозунги марширующих ветеранов СС и неонацистов”². Сама прамова была пабудаваная як шэраг абвінавачванняў, якія выстаўляюцца “безумным політыкам Еўропы”, дзе змешваюцца разам згадкі пра Другую сусветную вайну, апеляцыі да неакаліганальнай палітыкі, і галоўны тэзіс – “весь западный мир воюет против России в Украине”. Праўда, незразумела, на што быў разлік пры складанні падобнай прамовы, паколькі нейкія найўняўняўняўні, што Беларусь можа набраць міжнародны капітал на эксплуатацыі тэмы Вялікай Айчыннай вайны былі зняпраўджаныя яшчэ ў 2020 годзе, калі цалкам правалілася стаўка на міжнародную папулярнасць трансляцыі парада ў Дзень Перамогі. Праўда, нейкія тэхналагічныя захады былі зробленыя, была прывезеная ў Беларусь група літоўскіх “блогераў”, таксама Лукашэнка даў адмысловае інтэрв’ю латвійскаму юнаму “журналісту”, але відавочна, што хоць у нейкай ступені паўплываць гэтыя крокі на грамадскую думку ўсходнееўрапейскіх грамадстваў не маглі, а ў Заходняй Еўропе банальна не былі заўважаныя.

Тым не менш, прапагандысцкія спробы вывесці супрацьстаянне Захаду на новы падмурак гістарычнай палітыкі замацаваліся ў рэпертуры дзяржаўных медыяў у Беларусі і надалей, хоць празеліцкі імпульс вяшчання праўды народам Захаду неяк зусім сціх пасля Дня Перамогі. Формулы абвінавачвання заходніх краін у “пералісванні гісторыі” і “аднаўленні нацызму” сталі абавязковымі для ўнутранага ўжытку, як дадатковы рэсурс для ўнутранай легітымнасці, хоць спрэчным застаецца, наколькі эфектыўна гэта працуе ў беларускай грамадскай свядомасці.

Вайна супраць памяці пра Армію Краёвую

Адной з краін-суседзяў, якія выклікаюць найбольшую нянавісць у беларускай улады, з’яўляецца Польшча. Тут зноў мы бачым змешванне актуальных палітычных і гістарычных сюжэтаў, і перарастанне Польшчы (у вобразе “польскага пана”) у адвечнага ворага беларускага народа. У меншай ступені вастрыё гістарычнай прапаганды было скіравана на часы Рэчы Паспалітай, але ўвядзенне Дня народнага адзінства (прымеркаванага да 17 верасня 1939 года і далучэння заходнебеларускіх тэрыторый да БССР) стала добрай нагодай для мэтанакіраваных прапагандысцкіх кампаній супраць польскай палітыкі ў міжваенны час, калі польскія ўлады абвінавачваліся нават у палітыцы “этнацыду” на беларускіх землях. Больш за тое, у межах кампаніі па прызнанню генацыда беларускага народа адмыслова ўвага надавалася “нацыяналістычным калабарацыянісцкім фармаванням”, якія таксама былі ўпісаныя ў фармуліроўку закона, як адказныя за генацыд

² <https://www.sb.by/articles/vystuplenie-prezidenta-belarusi-na-tseremonii-vozlozheniya-venkov-po-sluchayu-77-y-godovshchiny-veli.html>

беларускага народа. Фактычна, Генеральная пракуратура на адзін узровень паставіла нацысцкіх карнікаў са структур SS і атрады Арміі Краёвай, а ў кнізе “Генацыд беларускага народа” асноўныя абвінавачванні ў бок актывістаў Саюза беларускіх палякаў заключаліся якраз у ажыццяўленні мерапрыемстваў па ўшанаванні памяці жаўнераў Арміі Краёвай, ці згодна афіцыйным фармуліроўкам *“организовали и провели ряд незаконных массовых мероприятий с участием несовершеннолетних, в ходе которых осуществляли реализацию деструктивных идей, направленных на героизацию военных преступников, оправдание геноцида белорусского народа, возбуждение национальной и религиозной войны”*³.

Але відавочная праблема для ўладаў, што ўшанаванне жаўнераў Арміі Краёвай было справай не толькі некалькіх актывістаў і польскіх дыпламатаў. Падпольныя структуры ў часы Другой сусветнай вайны шмат у чым фармаваліся з мясцовага насельніцтва, асабліва ў зонах кампактнага пражывання палякаў/католікаў. На пачатку 1990-х, калі гэта дазваляла палітычная сітуацыя, была створана сетка камемарацыі Арміі Краёвай на тэрыторыі Беларусі: у першую чаргу, магільны, але таксама і шматлікія мемарыяльныя шылды ў касцёлах Гродзенскай дыяцэзіі. Гэтая мемарыялізацыя адбывалася з падтрымкай польскай дзяржавы, але была б немагчымай без мясцовых супольнасцей. Доўгі час беларускія ўлады папросту зачынялі на гэта вочы, паколькі быў дасягнуты своеасаблівы кампраміс: у Гродзенскай вобласці дазвалялася ўшанаванне памяці Арміі Краёвай і выкарыстанне польскай мовы ў касцёле, але коштам лаяльнасці ўладзе. Якраз падчас палітычных пратэстаў 2020 года каталіцкія святары Гродзенскай дыяцэзіі якраз і прадэманстравалі гэтую лаяльнасць, у адрозненне ад іншых дыяцэзій. Тым не менш, па палітэксналагічных раскладках трэба было стварыць вобраз ворага, і каталікоў (а гэта супольнасць у Гарадзенскай вобласці практычна перакрываюцца з палякамі) пачалі дэманізаваць, моцным ударам была забарона на ўезд у Беларусь мітрапаліта Тадэвуша Кандрусевіча.

Спробы па нівеляванню памяці пра Армію Краёвую кладуцца ў гэту ж парадыгму, калі “нацыянальнае адзінства” ператвараецца ў гамагенны слой насельніцтва з закладзеным дзяржавай гістарычным канонам, што так ці інакш вядзе да знішчэння любых адрозненняў (лакальных, этнічных, рэлігійных). То бок, беларуская дзяржава абрала шлях не да стварэння грамадзянскай нацыі, дзе патрабуецца палітыка дамоўленасцей і кампрамісаў, а вырашыла, што найбольш эфектыўным шляхам будзе поўная ўніфікацыя. Відавочна, што трыгерам стала таксама ліквідацыя помнікаў савецкім салдатам ва Усходняй Еўропе, і знішчэнне могілак жаўнерам Арміі Краёвай можа выглядаць такім сіметрычным адказам, які магла сабе дазволіць беларуская ўлада. Пры гэтым дужа цікава, што само знішчэнне могілак было аформлена менавіта як маўклівы акт помсты, бо практычна адсутнічала папярэдняя інфармацыйная падтрымка, у медыях тэма злачынстваў Арміі Краёвай заставалася такой жа перыферычнай.

Можна толькі рэканструіраваць, што напрыканцы чэрвеня мясцовым органам улады ў Гродзенскай вобласці быў аддадзены непублічны загад знішчыць усе могілкі Арміі Краёвай. Застаецца толькі здагадацца, чаму ўсё ж улады вырашылі рабіць гэта такім прыхаваным чынам, і нават адмаўляць свае ж дзеянні на публічным узроўні: знішчэнне могілак было названа *“проведением работ по благоустройству территории”*, і ўсяляк адмаўлялася існаванне там пахаванняў. Пры серыйным і добра задакументаваным знішчэнні могілак публічная пазіцыя беларускіх уладаў выглядала ўзорам гістарычнай адказнасці: *“Никто не может упрекнуть нас в осквернении мест погребения, сносах*

³ Геноцид белорусского народа. Под общей редакцией А.И. Шведа. – Минск: Беларусь, 2022. – С. 166.

памятников или их порче, как это происходит в ряде сопредельных стран”⁴. Цікава, што пры гэтым знішчаліся і могілкі жаўнераў, якія загінулі ў сутычках з нацысцкімі карнікамі, як, напрыклад, у Мікулішках Ашмянскага раёна. Ясна, што пры замоўчванні гэтай справы з боку ўладаў знішчэнне могілак АК было ўзнята на шчыт незалежнымі СМІ для чарговай хвалі крытыкі ўлады, якая фактычна для гэтага дала моцныя падставы.

З іншага боку, цалкам незразумелая практычна логіка таго, што адбываецца. Ясна, што знішчэнне могілак выглядае маральна жудасным актам, і асабліва ў вачах мясцовага насельніцтва, якое шанавала гэтыя магілы вельмі часта не з польскіх патрыятычных меркаванняў, а таму, што там былі пахаваныя мясцовыя ўраджэнцы, зямлякі і сваякі. Асабліва гэта абуральна для каталіцкай культуры. Фактычна гэта палітыка сілы, якая не грунтуецца на маральнай перавазе (заўважым яшчэ раз поўнае замоўчванне з боку ўладаў) і накіраваная на прымусовае стварэнне ўніфікаванага гістарычнага канона. Але гэта зноў жа вядзе да адчужэння ад улады значных груп насельніцтва ў этнічна складаным рэгіёне, дзе да гэтага часу быў дасягнуты досыць эфектыўны модус суіснавання і выпрацоўкі палітычнай лаяльнасці. У нас няма дадзеных, каб рэканструіраваць механізм прыняцця рашэнняў, але ўся гэта аперацыя выглядае як паліттэхналагічнае рашэнне, падкінутае знешнімі экспертамі, якія не маюць паглыбленага ўяўлення пра асаблівасці гэтага рэгіёну. Можна казаць пра далейшы працэс самаразбурэння беларускай дзяржавы, якая знішчае існуючыя сацыяльныя кантракты і вядзе да паглыблення працэсаў сегрэгацыі і адчужэння значных грамадскіх групаў.

Калі ранейшая версія палітычнай нацыі была прызнана недзеяздольнай і трэба яе перасабраць, то лагічным выглядае праца з малодшым пакаленнем, з якога трэба выходзіць “лепшых” грамадзян, якія не будуць падавацца чужым ідэалагічным уплывам. Таму значная частка ідэалагічных намаганняў беларускіх уладаў была скіравана на трансфармацыю школьнай і ўніверсітэцкай адукацыі, сведчаннем чаму стаў вялізарны рэзананс вакол Урока гісторыі ад Аляксандра Лукашэнкі 1 верасня 2022 года. Куды менш публічна заўважным, але больш сутнасна важным было ўвядзенне новага курса “Гісторыя беларускай дзяржаўнасці” у беларускіх вышэйшых навучальных установах. Але гэтыя з’явы ўжо храналагічна выходзяць па-за межы дадзенага маніторынга, і дэталева будуць разгледжаныя ў наступным аглядзе.

⁴ <https://www.sb.by/articles/mid-belarusi-vyzval-polskogo-diplomata-i-razveyal-domysly-naschet-bratskoy-mogily-v-oshmyanskom-rayo.html>